

Třída, národ a degenerovaná rasa podle českých socialistů (1890–1914)*

Vít Strobach**

Summary

Class, Nation and Degenerate Race According to the Czech Socialists (1890–1914)

On the basis of an analysis of the socialist discourse and terms “class”, “nation” and “race” I have tried to show the change in the political identity of Czech Socialists in the period around the beginning of the 20th century. The process of integration of Social Democrats into the political system of the Austro-Hungarian Empire saw the strengthening of the contact with nationalistic parties’ policies and of the Socialists’ emphasis on particular rights of the nation. “A Socialist Nation” was a result of this process in the form of a discursive strategy that contained some typical nationalistic elements including that of looking for the enemy of the nation. The policy of the national identity enabled the Czech Socialist movement to get into some non-working-class social strata but it, at the same time, limited the universalistic outreach of the Socialist project. At the same time a broader use of motifs of degeneration and biological metaphors occurred. Adoption of such motifs signaled the inability to adequately discern discourses of exclusion. In my research paper I have qualified the above mentioned change as a symptom of a conservative turn thank to which the class struggle manifested itself as a racism of its kind, free of ethnic elements, directed to the physical health of the proletariat, excluding bourgeoisie as a degenerate/deviant class/race.

Keywords: Czech socialist movement, race, nation, class, political identity.

Úvod

Třída, národ, rasa. Základní kategorie politických bojů, jejichž platnost prokáže už letmý pohled do dějin 19. a 20. století. V následující studii se pokusím

* Studie vznikla v rámci grantu GAČR, č. P410/12/P671. Za kritické poznámky, bez nichž bych se při práci neobešel, chci poděkovat Pavlu Balounovi, Pavlu Baršovi, Daniele Bartákové (zvané Pihatě), Janu Marešovi a Dušanu Radovanovičovi.

** Mgr. Vít Strobach, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1. E-mail: v.strobach@gmail.com.

vylíčit jeden z možných způsobů, jak zkoumat roli zmíněných kategorií ve vývoji určitého sociálního hnutí či politické strany. Doufám, že vybraná dílčí kauza a krátké období, v němž se pohybuji, proto přispěje do mnohem obecnější diskuze.

Pres důležité lokální rozdíly ovlivněné odlišnou třídní strukturou společnosti, kulturou a strategiemi politického boje, pracovali evropští socialisté koncem 19. století mnohem intenzivněji než dříve s národní identitou, národními zájmy i právy a zároveň, jak ukáží na příkladě českého hnutí, s představou národních nepřátel. Nacionalismus sice rétoricky odmítali, zároveň si však v průběhu budování masového hnutí a integrace do stranického a parlamentního systému osvojovali některé jeho důležité součásti. Tento proces měl mít závažné důsledky na uplatnění třídní analýzy společenských a ekonomických vztahů a na obecnou proměnu nároků na uznání kolektivních dělnických zájmů. Prvním úkolem této studie je blíže prozkoumat, které prvky národní identity si čeští socialisté osvojovali a k jakým modifikacím socialistického diskursu docházelo.

Politické představy buržoazní společnosti o *dějinách pokroku* byly v 19. století vtěleny do biologického vědění. Vliv byl ovšem obousměrný; „zdokonalování druhů“ se zpětně objevilo coby zdokonalování společnosti přirozeným výběrem/vývojem, nikoliv tedy radikálním zlomem, revolucí. Nešlo zde ovšem zdaleka jen o darwinismus ani o biologii jako vědu získávající paradigmatickou pozici mezi ostatními vědami pozitivistické epochy.¹ Do nejobecnější roviny („každodenního“) rozumění sociálním a politickým vztahům se vpisovaly metafory, jejichž základním hierarchizujícím principem byly dichotomie sexualizované přírody (maskulinní vyžadované x femininní vylučované vlastnosti a atributy) a z ní odvozovaná témata dědičnosti, krve, degenerace atd. (Scott 1986: 1053–1075; Bourdieu 2000: 95).² Vědění, které označilo společnost jako homogenní celek – organismus, tělo, v němž mají vládnout ti nejsilnější, nejvíce maskulinní či rasově čistí jedinci a z něhož musí odpadnout vše zženštilé, nečisté, nezdravé či deviantní, můžeme označit jako jednu ze základních součástí buržoazní hegemonie ovlivňující i emancipační snahy široké palety sociálních hnutí – především nacionalistických, ale, jak dále uvidíme, i hnutí dělnických/socialistických.

Klíčem k porozumění zmíněného jevu je historie evropského rasismu. Spolu s Michelem Foucaultem můžeme nejprve schématicky rozdělit evropské moderní politické myšlení na dva základní směry: filosoficko-právní *diskurz suverenity* a radikální, historicko-politický *diskurz války ras*. Reprezentanti druhého ze zmíněných směrů nám říkali a říkají, že pod slovy obhájců státu, založenými na představách o společnosti jako pyramidy, organismu či ternárním řádu a na tom, že je tato společnost ovládaná přírodními nutnostmi a funkčními požadavky, je nutné „hledat válku, která pokračuje, válku a její rizika a zvraty“ (Foucault 2005: 59). V 19. století dochází k transkripci radikální imaginace do pojmů třídního boje a na straně druhé, straně konzervativních

zastánců suverenity, ke konverzi politického jazyka do biologických pojmů, jež ospravedlňovaly vylučování, segregaci, obecně očistu společnosti. V tomto okamžiku se podle Foucaulta objevil moderní rasismus, jenž ospravedlňoval použití (bio)politiky, moci, jež se zaměřila na léčení „těla populace“. Biologické metafory v politickém jazyce socialistů, jež bude dalším předmětem analýz, naznačí jeden důležitý milník ve vývoji celého hnutí.

Obvyklé pojetí rasismu jako *etnické čistoty* je vzhledem k řečenému nezbytné rozšířit na veškeré promluvy a institucionalizované jednání naturalizující sociální vztahy, jejich hierarchii a způsoby vylučování v konkrétních historických souvislostech. Brilantní analýzu funkce rasismu v kapitalistické společnosti provedl Étienne Balibar. Rasismus je podle něj nutné chápat jako polymorfní strukturu, diskurz vylučování minority různého „původu“ („cizinci“, „podřadné rasy“, ženy, „devianti“) a různými formami. Autor mluví o *podcenění* (*depreciation*) a *zrasování* (*racialization*). Rasismu, dodává, je tedy potřeba rozumět jako „*historickému systému komplementarity vyloučení a dominance, který je vzájemně propojený*“ (Balibar, Wallerstein 1991: 49).³ Teprve takové pojetí nejen odpovídá nestabilnímu obsahu pojmu rasa, ale především umožňuje propojit zdánlivě autonomní sféry a diskurzy vyloučení. V rámci nastíněného konceptu bude možné fenomén rasismus vztáhnout k tomu, co se dělo v socialistickém hnutí na přelomu 19. a 20. století. Předznamenejme jednu ze základních tezí. V době, o níž budu hovořit, se sémantika třídního boje a marxistická/socialistická filosofie dějin dostávala do nápadné blízkosti naturalizujících představ o historickém vývoji společnosti, do vleku ideje nutného, přirozeného pokroku, respektive jejího rubu: společenské degenerace. Řečeno s Balibarem, socialisté se ocitli v přímém kontaktu s *rasistickou historiosofií* ohrožující jejich vlastní emancipační projekt (Balibar, Wallerstein 1991: 55). Jak a proč k tomu došlo v prostředí českého hnutí? Zodpovězení této otázky je druhým úkolem studie.

Nebudu se detailněji zabývat politickými programy a teoretickými spory socialistických radikálů a umírněných, marxistických „revizionistů“ a „konzervativců“ atp. Aníž bych je zcela pouštěl ze zřetele, pokusím se ilustrovat proměnu něčeho, co bychom zjednodušeně mohli nazvat jako „střední proud“. Domnívám se, že i přes značné nebezpečí zkreslení je to postup, jemuž se při snaze pojmenovat hlavní momenty vývoje nemůžeme zcela vyhýbat. Analyzuji tedy veřejný, respektive politický diskurz socialistů v nejobecnějším smyslu tohoto pojmu, tj. „obecné vědění“, do něhož jistě řečené spory do určité míry pronikaly, jež ale především umožňovalo fungovat danému sociálnímu hnutí/politické straně jako (jakkoliv vnitřně heterogenní) celek, projevovalo se v rozmanitých typech reprezentací a umožňovalo aktérům (socialisticky) rozumět okolnímu světu, sociálním a politickým vztahům uvnitř i vně společnosti, a zároveň do tohoto světa (socialisticky) zasahovat.⁴ Poukáží na souvislosti, v nichž slova třída, národ a rasa získávala konkrétní význam, na nové perspektivy, jež se díky nim otevíraly v politické

praxi socialistického hnutí a – konečně – na ty jejich obsahy, jež ohrožovaly a znehodnocovaly samotný emancipační projekt socialistů.

Třídní kritika a socialistický národ

Někteří historikové si povšimli úzké souvislosti mezi vývojem (nejen) českého nacionalistického hnutí v druhé polovině 19. století a utvářením dělnických veřejností, které se teprve postupně emancipovaly z přímého vlivu národně-liberálních vůdců (Šolle 1969; Mommsen 1979; Kořalka 1996: 228–265). Tento vliv se neobešel bez dopadů na politický slovník, pomocí něhož byly vyjadřovány nároky na právní a sociální uznání organizovaných dělníků. Nacionalismus měl v daném kontextu ambivalentní funkci; na jedné straně symbolicky sjednocoval zájmy třídně rozdělené společnosti a zamezoval reflexi ekonomických a sociálních nerovností „uvnitř národa“, na straně druhé byl použit jako jazyk uznání nižších společenských tříd. Je třeba dodat, že v dané době lze české dělnické veřejnosti, rekrutující se převážně z kvalifikovaných dělníků malého a středního průmyslu a řemeslných dílen a mající za přední reprezentanty osobnosti typu staročecha Františka L. Chleborada či mladočecha Josefa Baráka, chápat jako „sociální dno“ národního hnutí, jež ovšem dosud nebylo rozděleno do zcela nesouměřitelných ekonomických a sociálních světů.⁵ Nárok na určitou formu spravedlnosti – rovnějšího ocenění insiderů – se pojil s exkluzivitou a vyloučením outsiderů. Němce a méně často žida, případně německý (židovský) kapitál vidíme v roli prvořadého národního nepřítele nejen českých středních tříd a formující se buržoazie, ale v počáteční fázi i českého dělnického hnutí (Mareš, Strobach 2012).

Dynamika industrializace a kapitalistické výroby doprovázená normami *laissez faire* – pravidly státem fakticky neregulovaného, liberálního trhu – zasáhla do sociální stratifikace městských průmyslových center českých zemí a dala vzniknout „klasickému“ průmyslovému proletariátu a „národní“ buržoazii (Urban 2003: 70–137). Postupná integrace nekvalifikovaných dělníků velkého průmyslu proměňovala sociální strukturu dělnických organizací. Od 70. let zde docházelo k pronikání radikálního diskurzu třídního boje a pokusu zformovat nezávislé hnutí. V návaznosti na to nastalo období zesílené represe státu. Třídní kritiku se podařilo vytlačit na okraj veřejného prostoru a udržet socialisty mimo oficiální politické struktury. Přestože se hnutí v ilegality rozkládalo vnitřními spory, snad i právě díky vnucenému podzemnímu životu se mu dařilo rozvíjet vědomí třídní identity a částečně, nicméně postupem doby přece jen šířejí, aplikovat marxistickou teorii. Mezi jednotlivými frakcemi se lišily představy o uskutečnění a načasování revoluce i o konkrétním jednání, jež mělo k revoluční praxi vést. Lišila se od sebe také lokální socialistická grémia soustředěná kolem redakcí časopisů (Praha: Budoucnost, Brno: Rovnost aj.), včetně přístupu k nacionalismu. Lze ovšem říci, že se v této době čeští

socialisté, umírnění i radikální, učili třídní analýze společenských, mocenských vztahů.

Socialisté, organizující se proti pravidlům národního boje i do „smíšených“, jazykově bilingvních organizací, nezřídka považovali národní zájmy za přímou součást přetvářky buržoazie vedoucí „*neustále boj o práva veřejná ku hájení svých soukromých zájmů*“ (Rovnost 22. 2. 1888: 26–27). Proto taková důležitost přikládána vymezení se proti těm, kdo vštěpují lidu jeho *dědičného nepřitele*. „*Bojujeme především proti bludu, že má lid náš ‚dědičné nepřitele‘ a považujeme každého, kdo tuto větu lidu vštěpuje, za největšího nepřitele člověčenstva vůbec i lidu našeho zvlášť.*“ (Budoucnost 24. 4. 1878, cit. podle Šolle 1969: 58). Dějinný vývoj podle těchto socialistů odkrýval nerovnosti, jež se podařilo panujícím třídám uchovat díky strategii národního sjednocení. Všeobecně se uznávala důležitost národního sebeurčení a rovnoprávnosti ve smyslu uznání kulturních, jazykových specifík. Důraz byl nicméně kladen na solidaritu mezinárodního proletariátu, kritiku přerozdělování a praktický, revoluční boj proti třídnímu panství.⁶ V úvahách o národnostní otázce a socialismu je možné nalézt i věty o národu jako projevu negativního historického vývoje: „*Vítězství zásady národnostní jest právě tolik jakoby zvítězilo zpátečnictví.*“ (Rovnost 14. 3. 1888: 34). Národy měly zaniknout a uvolnit místo „vyšší kultuře“, ke které lidstvo pozvedne socialismus (Rovnost 22. 2. 1888: 26–27).

Poznámky o vyšší kultuře ukazují, že by bylo zjednodušením považovat socialistické – dělnické hnutí pouze za politiku přerozdělování a odhlízet od prosazování zvláštní kulturní identity či životního stylu dělníků. Nalézáme naopak mnoho prvků, které se zúženému pojetí „starého“ sociálního hnutí vymykají.⁷ V zápase s národní kulturou, symbolickým rámcem třídní nadvlády, chtěli socialisté v období formování sociálního hnutí nejen dosáhnout odlišného systému přerozdělování, ale i vybudovat odlišnou kulturní identitu vycházející z třídního vědomí a životních podmínek proletariátu.

Na počátku 80. let, tedy po prosazení marxismu v českém dělnickém hnutí, se politici „všenárodní strany“ domnívali, že jsou dělníci pro jimi definované národní zájmy ztraceni a symbolicky je z národa vyloučili (Šolle 1969: 17).

V 90. letech, po oslabení represí a definitivního prosazení programu sociální demokracie v celém evropském socialistickém hnutí, naopak započala éra širokého průlomu socialismu do veřejného prostoru. Zmasovění hnutí doprovázelo několik důležitých změn spojených s integrací do etablovaného a jen pomalu se proměňujícího politického systému. Krom nárůstu počtu členů, proměny sociální struktury hnutí, budování rozsáhlé infrastruktury a byrokracie hnutí/strany (odborová struktura, vzdělávací a politické spolky, periodika (redakce), dělnické domy, konzumní, nakladatelská aj. družstva, tělocvičné jednoty ad.), vedle zmnožení agendy interpelující dělníka jako aktéra dělnické třídy a zasahující stále intimnější/lokálnější prostory a vztahy a na pozadí postupného pronikání socialistů do zastupitelských orgánů, to byly dva zásadní body: zaprvé přehodnocení kategorie národa a zadruhé odklon od

revolučního k tzv. reformistickému projektu společenské (politické, ekonomické) změny. Namísto proletariátu bez vlasti nastupoval národně uvědomělý dělník, namísto revoluce prosazování zákonů na parlamentní půdě, namísto důrazu na aktivní jednání očekávání historické nutnosti determinované výlučně ekonomickým vývojem. Nově byl akcent položen na tělesný i duševní výcvik dělnické třídy připravované na předem rozhodnutý, neboť přirozený pochod dějin pokroku, odkaz liberálního myšlení. Nelze zachytit a datovat přesný zlom tohoto vývoje, dřívější stanoviska nebyla jednoduše nahrazena novými, jednalo se mnohem spíše o postupně se prosazující perspektivy, jejichž potenciál rostl a plně se projevil až v druhé polovině desetiletí a na počátku 20. století.

Posun socialistického myšlení se částečně překrývá s příchodem části tzv. pokrokářů etablovujících se ve straně jako důležitá součást první silné generace „profesionálních“ intelektuálů. Rozvíjeli marxistickou teorii a zároveň byli už před svým vstupem do sociální demokracie silně ovlivněni nacionalismem (Kučera 2007). Zásadní změny ovšem proběhly už dříve, a to v kontextu celého rakouského hnutí – došlo k emancipaci nových národních frakcí a postupně k oficiálnímu uznání jejich autonomie. To se ovšem neobešlo bez neustálých vnitřních konfliktů.⁸ Za nejproblematičtější se jevily právě vztahy rakousko-německých a českých socialistů. Ti druzí stále hlasitěji odmítali „poručnickování“ vídeňského centra a snažili se vybudovat zcela svébytnou stranickou a odborovou strukturu. Silnější odpor rakousko-německých socialistů k programům předlitavských národních hnutí, zdůrazňování třídní solidarity bez ohledu na národní identitu dělníků a poměrně časté útoky na představitelů frakcí podléhajících podle nich buržoaznímu „národnímu vábení“, byl (nejen) ze strany českých sociálních demokratů chápán jako německý nacionalismus skrytý za škrabošku třídního universalismu.⁹

Podle Hanse Mommsena došlo k nacionalizaci hnutí ve stejné době, kdy se pozornost samotných nacionalistů obrátila od „smíšených národních oblastí“ k boji o vlastní, národní stát, tj. k radikalizaci požadavků národních práv (Mommsen 1979: 171). V každém případě šlo o dobu, kdy se stal radikální nacionalismus – vedle socialismu – jazykem uznání nerovnoprávných vrstev české, potažmo rakouské společnosti.¹⁰ Ovládnout pole „politiky rovnosti“ znamenalo nejen střetnout se o hegemonní postavení s protivníky z odlišných hnutí a stran, ale rovněž nalézt vhodný komunikační kód schopný spojit co nejširší část politicky a sociálně marginalizované populace. Socialisté neztráceli ze zřetele kritiku ekonomického přerozdělování ani třídní kulturní specifika, která prosazovali ve svém konceptu třídní identity. Celková podoba diskurzu uznání se ovšem spolu s rozvojem a integrací hnutí a díky taktice počítající s postupným získáním většiny v parlamentu, kde měli od roku 1897 první zástupce, snažila obsáhnout sociální vrstvy, jejichž pohled na svět byl na konci století výrazně ovlivněn národní identitou (drobní živnostníci, intelektuálové – státní zaměstnanci, tj. učitelé, nižší úředníci aj.). Uplatnění národa jako politické kategorie pak nicméně rozšiřovali i mezi ty, které chtěli

reprezentovat především (tovární dělníci) a jež zároveň pomáhali formovat jako kolektivní subjekt, tj. dělnickou třídu.

Od soupeření národů k válce ras

Na přelomu 19. a 20. století se pro některé národní liberály, přesněji pro ty, kteří udržovali liberální kurz (ať už jako mladočeši, staročeši či realisté), stali socialisté přijatelnějším politickým partnerem než národní socialisté či státoprávníci s jejich radikálními představami o vytvoření národního státu. Nebylo to jen kvůli odporu k politickým křiklounům, jak říkali politikům typu Karla Baxy a Václava Klofáče, ale symptomem proměny komplexního politického prostředí a samotného socialistického hnutí. Liberálové získávali oprávněně pocit, že na zachování Rakouska bude přes všechny ideové rozdíly jednodušší spolupracovat se socialisty. Jestliže byly politické elity všenárodní strany na počátku 80. let zklamané vývojem socialistického hnutí a želely ztrátu dělníka pro národ, na samém konci 90. let bylo patrné, že liberálové shlíží na socialisty mnohem shovívavěji. Naproti tomu ze strany radikálních nacionalistů docházelo ke stálým pokusům zbavit socialisty legitimacy a hlasu ve veřejném prostoru. Dělo se tak právě s poukazem na jejich beznárodnost, zradu českých národních zájmů a ovládnutí cizí, židovskou rasou.

Vídeň, jako metonymie centralistické rakouské vlády, byla v představitosti českého radikálního nacionalismu ústředním místem ne-identity, sídlem hegemonu ujařmujícího český národ. Jako takové se toto místo přeneslo do protisocialistické propagandy. Poté, co se čeští socialisté postavili otevřeně na půdě říšské rady proti historickému právu (1897), měli nacionalisté všechny dobré důvody a příležitost znovu uskutečnit rituál vyloučení z národní společnosti. Česká odnož „rakouské internacionály“ byla okamžitě napadena kvůli podřízenosti vídeňskému centru. Nesouhlas s historickým právem se stal důkazem o subverzivní podstatě („požidovštělosti“) socialistické strany a jejího ovládnutí nenárodním živlem, potažmo cizí rasou.

Během 80. a 90. let se do ostré kampaně odkazující k židovství socialistů pouštěli v první řadě autoři a periodika svázaná s ultrakonzervativní politikou.¹¹ Mluvili z pozice jednoho z nejpevnějších obránců habsburského státu. Požidovštělost socialistů v jejich promluvách znamenala v první řadě označení těch, kteří narušují svět křesťanské mravnosti a ohrožují tradiční hierarchii. Ke katolíkům se na konci poslední dekády 19. století přidával zejména tisk nově se formujícího hnutí nacionalistických radikálů, například *Radikální listy*, či národně socialistická periodika.¹² Protiberální, antikapitalistický prvek, vyjadřovaný figurou žida kapitalisty, doplňoval v daném diskurzu především žid kosmopolita, jenž pomocí peněz a styků s (protičeskou, vídeňskou) vládou ovládá i sociální demokracii a daří se mu rozdělit národ do nepřátelých táborů (Fronk 2004; Frankl 2008).¹³

Radikálové to mysleli s Rakouskem-Uherskem zcela jinak než reprezentanti politického katolicismu, nezajímal je jejich konzervativní, tradiční řád. V kontextu sociální politiky, prosazování politických práv či např. v přístupu k genderovým tématům se většina z nich snažila o prosazení nových, „pokrokových“ politik, jež měly zajistit větší rovnoprávnost dělníků, žen aj., i když to ještě zdaleka nemuselo znamenat, a většinou neznamenalo, že se postavili proti patriarchálnímu přístupu k dělnickým vrstvám a maskulinnímu řádu (Mareš 2012). Čistě tržní principy liberální, kapitalistické společnosti a jimi utvářenou společenskou hierarchii zpochybňovali a zdůrazňovali rovnost a důstojnost členů pevné, vnitřně solidární národní společnosti. V jejich politické imaginaci si tlustý žid (bankéř) se socialistickým širákem na hlavě a hubený klerikál v černé kutaně podávali ruce nad padlým českým lvem – národem, jehož suverenita měla vnitřní i vnější (mezinárodní) rovnoprávnost zaručit. Nacionalistický rasismus jen volně navazoval a využíval některé starší stereotypy. Obsahově neměl nic společného s náboženskými spory a křesťanskou morálkou. Antisemitismus byl prostředkem politického boje nacionalistických radikálů i novým pohledem na tento boj, neboť umožnil sjednotit jeho dvě základní, úzce provázané roviny. Zaprvé požadavek vnitřní homogenity společnosti sjednocené jedním (národním) zájmem. Zadruhé objevení panství cizí rasy, jež znovu vyznačilo prostor války s národním nepřítelem, ne-národním rakouským státem, jeho „posluhovači“ a s „beznárodními obojživelníky“, tj. všemi těmi, kteří nezapadali do projektu homogenního národa. Právě (biologická) rasa a boj proti obojživelníkům byli zásadními a novými tématy radikálů, kteří chtěli docílit větší sociální rovnosti a zároveň vyloučit vše nepřizpůsobivé.¹⁴

Obviňování socialistů ze zrady národa gradovalo s jejich mohutným vstupem do veřejného, politického prostoru a dosahovalo největší intenzity v letech 1897–1900 (Soukupová 2000), v období prudkých bojů o legitimitu, formování masových stran a změn rakouského politického systému (liberalizace politických práv – zavedení páté, tzv. všeobecné kurie). Rozhořel se zápas o to, které subjekty si budou moci nárokovat roli reprezentanta dosud politicky neparticipujících tříd. Sociální demokracie, jako první strana nového, masového typu, disponující největší členskou základnou a organizační infrastrukturou, vstupovala do věku masového stranictví s jasnou výhodou. I během hilsneriády (Kieval 1999: 182–197; Frankl 2007), největší české anti-semitské kampaně přelomu 19. a 20. století, se socialisté tvrdě střetli s nacionalisty, kteří akceptovali „rituální vraždu“ nikoliv jako záchvěv lidového atavismu, či obrození náboženských svárů, ale jako doličný materiál k usvědčení nelegitimní moci státu, ovládaného cizí (židovskou) rasou, ale i beznárodnosti/požidovštělosti hnutí, jež svou potenciální silou nahánělo strach. Rakouská vláda a všichni, kdo s ní spolupracovali, kryli podle radikálů i rejdy Hilsnera a jemu podobných, neboť všichni patřili k vykonavatelům cizího panství (Strobach 2011: 53–70). To, jak se domnívám, bylo podstatou celé kauzy

zvané hilsneriáda, či přesněji důvodem, proč se do ní nacionalisté, jako byl Karel Baxa, pustili s takovou vehemencí.

Socialisté proti ofenzivě radikálů zapojili vše, co umožňoval potenciál „socialistického národa“ (viz dále) a více zdůraznili vlastní kritiku *Vidně* z pozice „utlačovaného národa“. „*Vlády rakouské*“, psalo například Právo lidu, „(...) *si po dlouhá léta hrály s ohněm. Na místě, aby byly umožnily národům v zemích v Rakousku sloučených ničím neobmezený rozvoj národní a kulturní, potlačovaly všemožné rozvoj národů neněmeckých.*“ (Právo lidu (PL) 13. 1. 1899: 1, „Máme volání“). Při různých příležitostech zdůrazňovali, nakolik jsou upřímnými vlastenci, dobrými Čechy, a nakolik naopak jejich oponenti pouhými pokrytci či oportunisty. Kritizovali „dobré vlastence“, kteří ve skutečnosti jednájí zcela pragmaticky a spojují se jak s Němci, tak se židy či klerikály podle toho, jak se jim to v určitou chvíli hodí. V průběhu této socialistické antikampaně, jež započala v 90. letech a gradovala právě na přelomu století, se stalo normální sledovat „národní poctivost“ oponentů až na úroveň lokálních, periferních míst a vztahů.¹⁵ Postupně interpelace subjektu jako člena národní společnosti zautomatizovala do té míry, že nebylo nutné vysvětlovat, za jakým účelem se tzv. národní nepoctivost či falešné vlastenčení politických odpůrců konkrétně tematizuje.

Socialistický národ

Přejímání nacionalistických figur do socialistického diskurzu můžeme sledovat na stále patrnějším vymezování proti tzv. německé nadvládě a na osvojení si příběhu českého, utlačovaného národa. Již na přelomu 80. a 90. let prošel Josef Hybeš na zakládajícím sjezdu II. internacionály řeč, jež měla mezinárodní socialistické fórum vlastně poprvé seznámit s existencí české strany. Provázání s poetikou českého nacionalismu je poměrně explicitní, na malém prostoru se střetává několik základních identifikačních znaků, včetně odkazu na zlatý věk před Bílou horou: „*Čechy jsou země, která zůstává v pozadí, protože od doby reformace nemá samostatný život. Pod záminkou germanizace a rekatolizace obyvatelstva byla zardoušena veškerá svoboda a všechna národní práva potlačena.*“ (citováno z Galandauer 2007: 307).

Socialisté vzdorovali dalšímu vyhocení konfliktu národních politik v habsburské monarchii, který v důsledku likvidoval i soudržnost rakouského socialistického hnutí. Stále považovali národní boj vedený nacionalisty za mimikru zájmů buržoazie a důsledek neúspěchu programů tzv. všennárodní strany. Dokazovali přítom, že oni, na rozdíl od mladočechů a jiných, zastávají skutečné zájmy národa, neboť reprezentují jeho většinu („lid“). Důsledný mezinárodní třídní boj chtěli vést až poté, co bude v monarchii dosaženo národnostní rovnoprávnosti, i když ta úzce souvisela s bojem o rovnost „uvnitř“ národa.¹⁶ Vedle třídy nyní figurovala jako *přirozená identita* každého člena

společnosti také identita národní. Do konfliktu s vládnoucí mocí se (i) podle socialistů dostala díky *nepřirozenosti* (původně feudálních) evropských států překračujících přirozené hranice národů. V tom se shodovali socialističtí zastánci tzv. personální i teritoriální autonomie, marxističtí revizionisté se svými kritiky, ale také ti všichni s liberály, respektive s tradičním liberálním pojetím národnosti. Proti centralismu socialisté prosazovali federalismus. Proti dřívější a v některých kruzích internacionály stále patrné představě o emancipační roli „velkých“ či „historických“ národů se zvláště v německém prostředí předlitavské sociální demokracie prosazoval požadavek národní autonomie jako obecné podmínky řešení „sociální otázky“.

Na všech rovinách argumentací můžeme vidět postupné přijímání dříve problematizovaných postulatů národní identity jako samozřejmé součásti politického jazyka socialistů. Uznání národních práv bylo podle nich nadále definitivně možné až s naplněním socialistického programu uskutečnitelného díky součinnosti mezinárodního proletariátu. Jako zásadní bod každodenního politického zápasu se ovšem národní zájem objevoval čím dál častěji. Vedle požadavků práv vznášených jako *přirozený nárok* zneuznaného, utlačovaného národa, socialistický diskurz přebíral figury posouvající definici politických (ne)přátel. Do slovníku socialistů se postupně přidávaly pojmy vyplývající z prostorové a organistické/biologizující představivosti českého nacionalismu. Na „zněmčených“ místech přežíval usurpovaný „český živel“. Samotná kritika buržoazní třídy byla nezřídka vedena podle národnostních hranic. Odpor k české buržoazii byl vyjadřován mimo jiné proto, že český buržoa odmítl uznat rovná práva „vlastní krvi“ (českým dělníkům) v německých oblastech českých zemí a tím se sám prý připravil o rovná práva v souboji s „německými měšťáky“. Boj mezi národy se stával normou, *přirozenou* součástí dějin a politiky.¹⁷ Ještě v 90. letech se poměrně důsledně lpělo na rozlišení mezi Němci; nepřítelem byl německý měšťák, německý liberál, německý nacionalista aj., přítelem německý dělník, socialista, soudruh atp. (srv. *PL*, 24. 3. 1899: 1–2, „Marné vaše proti nám jsou vzteky“; *PL*, 6. 2. 1899: 1). V posledních letech před válkou se však nezřídka popisoval *Němec* jako nepřítel bez další (ekonomické, politické) analýzy a rozlišení (srv. *PL*, 3. 12. 1912, „Konec česko-německému vyjednávání?“; vláda spolu s německými „buršáky“ proti „českému obyvatelstvu“ srv. *PL*, 3. 12. 1912: 4, „Nesedněte na lep“).

Již z předešlých citací je patrné, že socialisté nejen akceptovali určitý politický projekt a diskurzivní rámec (*Národ*), ale také je proměňovali. V průběhu bojů o uznání a během konfliktů s nacionalisty vytvářeli vlastní koncepci „socialistického národa“. Tento národ měl vzniknout jako důsledek třídní emancipace. Proti „nacionální nevraživosti“ a historickoprávní argumentaci prosazovali: „*Chléb člověku a samostatnost národu. Národové nebyli, národové teprv budou, až čas od času budou odkrývány ony ohromné duchovní poklady a talenty, zašlapané a zadupané dnes v třídách pracujících, oni hrdinové ducha a hrdinové práce.*“ (*PL*, 1. 1. 1898: 2, „Na prahu nového věku“).

hospodářský a kulturní prospěch českých dělnických tříd, které jsou podle nich „*nositeli nových systémů výrobních a nových společenských soustav*“. Tyto třídy ale již neměly stát proti národu, nenahrazovaly jej odlišnou vyšší kulturou tak jako v 80. letech. Nyní byly tím pravým nositelem národní politiky.¹⁸ Po národní zradě národních liberálů a neúspěchu jejich radikálních nástupců se měl úspěch českého proletariátu stát dokonáním „*velkého díla obrození celého českého národa*.“ (PL, 21. 2. 1905: 1, „Impotentní národ“).

Následující úryvek celkem ilustrativně ukazuje nový způsob konstruování národní identity. „*Naproti samostatnosti státu postavena samostatnost lidu; staré pergameny a privilegia středověké šlechty a třídy měšťanské jsou dnes pro proletariát bezcenný; jeho vlastní organizace a moc, jeho uvědomění a konečně mezinárodní solidarita s proletariátem ostatních národů jest mu vším. Osvobození českých tříd pracujících z hospodářské, politické a kulturní poroby znamená také osvobození českého národa, poněvadž třídy pracující jsou jeho nejcenějším, nejobětavějším a vývoje nejschopnějším materiálem*.“ (PL, 1. 1. 1898: 2, „Na prahu nového věku“). Socialismus začal být reprezentován jako politika národní emancipace, přestože dosud nemizel akcent na mezinárodnost hnutí. Podle volebního programu z roku 1897 si socialisté přáli rozšířit pojem národa na všechny „syny národa“ tak, aby již nebyl omezen pro hrstku bohatých a vzdělaných (Mommsen 1963: 161).

Ve výše uvedené citaci je důležitý také odkaz na tzv. historické právo, od něhož odvozovali národní liberálové a později i radikální nacionalisté nárok na teritoriální suverenitu českých zemí. V jejich argumentacích se historické právo mísilo s (liberálním) přirozeným právem, představa o přirozenosti národní identity s nárokováním moci vyplývající z práva národa, jež utváří na daném teritoriu *většinu*. Od 60. let chtěla česká národně liberální politická elita, hájící především zájmy formující se české buržoazie, reprezentovat „*pět milionů čítajícího národa československého ve všech zemích koruny české*“ (viz Česká státoprávní deklarace, 22. 8. 1868, otištěno v Cibulka 2000: 135; více k tématu např. King 2001). Moc a síla se v jejím jazyce spojovala s přirozeností.

Socialisté teritoriální nárok národa na historické území zpochybňovali, udělali to i při prvním vystoupení na půdě říšské rady v roce 1897, v bouřlivém období neúspěšných pokusů o národnostní vyrovnání zakončeném ostrými pouličními střety v Praze a stanným právem. Tzv. protistátoprávní prohlášení si dobíralo „*vyhrabávání zvešřelých historických privilegií a dokumentů*“. Pozornost českého národa neměla ulpívat na „*fantastických, státoprávních, bludných cestách*“, ale na pokroku směřujícím od mytologie národních hrdinů k vítězství dělnické třídy a všeobecné rovnosti (tzv. protistátoprávní prohlášení otištěno v Prokš 1999: 45). Opět je ovšem nezbytné sledovat socialistické argumentace hlouběji. Kritika historického práva byla socialisty vedena s odkazy na jeho nedemokratičnost, ale také nerealizovatelnost. Uskutečnění autonomie českého státu považovali za nevhodné řešení nejen kvůli tomu, že

by za dané situace posilovalo „vládnoucí reakci“ – koalici aristokracie, církve a buržoazie, ale i kvůli poměru „národních sil“ a nekompaktnosti „národního osídlení“ v zemi (srv. *PL*, 11. 3. 1898: 2–3, „Historické státní právo české a českoslovanská sociálně demokracie II.“). Bohumír Šmeral, přední teoretik a představitel hnutí, káral národní liberály i radikální nacionalisty za to, že kvůli onomu zvětšelému historickému právu zapominají na Čechy ve Vídni. Obviňoval je, že kvůli jejich programu a zaslepenosti mohou být vídeňští Češi pro národ ztraceni. Podobné výtky zazněly kvůli Slovákům, kteří měli být kvůli historickému právu házeni „*definitivně v jícen nejsurovější maďarizace*“ (Soukup, F.: Sociální demokracie k otázce národnosti. *PL*, 22. 9. 1899: 1–2; k tomu problému viz Duin 2009: 113 a násl.).

Z dosud citovaných vět je patrné, jak intenzivně byla v řadách hnutí rozvíjena nacionalistická imaginace včetně jejích etnických, biologizujících prvků. V některých případech byla také konstruována širší, „exteritoriální“ národní společnost (Slováci jako součást národa); v obecnějších politických souvislostech někteří autoři promýšleli i slovanskou identitu v souvislosti s tzv. slovanskou vzájemností (solidaritou), či přímo s bojem kmenů (plemen, ras) o nadvládu v Evropě. „Panetnické“ hnutí sice pro socialisty v dané době nemělo tak důležitou roli jako pro tábor nacionalistických radikálů, s odkazy na něj se setkáváme spíše zřídka, ale přinejmenším některými z nich bylo akceptováno jako možnost či nový průzor do politických vztahů a konfliktů, s nimiž se hnutí vypořádávalo.¹⁹

Artikulace zneuznání, založená na kritice nerovnosti ekonomického přerozdělování a zároveň nedocení práce (výkonu) dělníků a jejich specifických kulturních potřeb, tj. kritika, která patřila k socialistickému hnutí od počátku, se ve sledovaném období mísila s nároky na uznání kolektivních práv národa, jež měly zajistit kulturní svébytnost a ochranu autentického života jednotlivců. Právní rovnost, jak si ji od nynějška představovali i socialisté, bylo možné vymoci jen za předpokladu uznání zvláštních, kulturních práv národa. Národní emancipace začala být běžně pokládána za předpoklad uskutečnění všeobecné sociální emancipace; právní, politické a ekonomické rovnosti. Vedle prosazování sociálních a politických reforem, které by zohlednily postavení dělnické třídy (všeobecné hlasovací právo, osmihodinová pracovní doba, ochranné zákonodárství, dělnické pojištění, bezplatné školství atp.), se proto stále častěji objevovaly požadavky uznání práv českého národa jako autonomního, svéprávného celku včetně zajištění jeho reprodukce a tzv. ochrany menšin – menšinové školy, jazykové reformy, podpora národní kultury aj.²⁰ Osvojení si jazyka české národní identity sice proběhlo s patrnými sémantickými rozdíly, integrovány byly ovšem i prvky problematizující socialismus jako politický projekt univerzální rovnosti a mezinárodní solidarity dělnické třídy (mimo jiné reprezentace (ne)přátel). Paralelně s tím byla upozadována ekonomická (třídní) analýza jako primární prostředek kritiky kapitalistické společnosti.²¹

Národ tučných a rasová degenerace

Nejen sémantické posuny pojmu národ, ale také rasa, jako politická kategorie, získávala příznačnou roli a signalizovala proměny, jež zde popisují. Socialisté se během postupné integrace do rakouského parlamentního systému začali stále jednoznačněji představovat jako „klidná síla“. Šmeral se při obhajobě práce strany v rakouském parlamentu nejen vyhýbal slovům o revoluci či třídním boji, ale nepřímou vybízel k odpolitizování společnosti a plnému spoléhání na práci profesionálů v parlamentních lavicích, jež mají díky volbám jako jediní legitimní moc. „*V práci, v drobné, klidné, na větší vzdálenost často na přechodnou dobu i málo viditelné, v suché práci jest úkol a jenom tou prací může parlament prospět. (...) Úkolem parlamentu jest, aby bezprostředním stykem, poradami a vyjednáváním mezi zástupci obyvatelstva ze všech částí státu technicky umožnil zjištění toho, co jest vůle většiny, a tak vůle většiny, aby v zákonodárství přišla k platnosti. (...) To musí vědět každý, že vlastní rozhodnutí o celém řízení státu vykonaly volby, parlament, že jest na šest let nezměnitelným vtělením vůle lidu tak, jak se ve volbách projevila a jak zase jenom až při volbách může býti změněna.*“ (Šmeral, B.: Pro parlamentarismus. *PL*, 21. 12. 1912: 1–2; srv. také obranu parlamentarismu v *PL*, 1. 7. 1910: 1–2, „Kapitalisté proti parlamentu a proti dělnictvu“). Tato populistická „depolitizace politického“ a vzývání technokratických způsobů správy byly další postupnou, ale neméně patrnou proměnou, již lze zaznamenat při analýze celého rejstříku reprezentací 90. let a jež se završovala v posledních letech před válkou, tedy v období, ze kterého pochází i uvedená citace.

Sémantika boje se přesunula od revolučního jednání vedoucího ke komplexní přeměně společnosti k boji jako snaze dosáhnout dílčích ústupků a práv (např. mzdové stávky, všeobecné volební právo). Revoluce a boj střídala disciplinovanost, klidné vyčkávání nového času, v němž mělo dojít k naplnění předem rozhodnutého, ekonomicky determinovaného vývoje. Řady proletářů na stránkách žurnálů svorně a spořádaně organizovaly různorodé oslavy a rituály (první máje, vzpomínkové akce), straničtí a odboroví zástupci se sjížděli na pravidelných sjezdech a schůzích. Odklon od politického radikalismu doprovázel akcent na nenásilí v každodenním životě. Zvláště od započetí ostré antisocialistické kampaně národních liberálů a radikálů (1897) začali socialisté líčit násilnické praktiky mladočechů a „národních dělníků“ (národních socialistů) a poukazovat na ně jako na důkaz mravní zpustlosti, bezzásadovosti a politické neschopnosti svých nepřátel. Fyzické násilí bylo striktně odmítáno jak v soukromém, tak veřejném životě; pokud k němu měl uvědomělý dělník přistoupit, pak jedině v sebeobraně (srv. Hybeš, J.: Otevřený list soudruhům v Mladé Boleslavi. *PL*, 1. 3. 1898: 4). Boji byla vyhrazena aréna zastupitelských orgánů, kde šlo o prosazení sociálního zákonodárství a liberalizaci politických práv.

Ke slovu se stále častěji dostávala historická nutnost vítězství socialismu/proletariátu, dokazovaná objektivními vědeckými poznatky a daty.

K tzv. reformismu, programu postupné proměny politického a hospodářského systému, patřilo osvojování si různých typů vědění, jež mělo být odboráři či stranickými předáky využito v každodenním zápase s velkým kapitálem. Vedle ekonomických analýz se v periodikách a na schůzích setkáváme s obsáhlými referáty z oblasti různých disciplín, nezřídka hygieny a zdraví. *Bojová linie vede skrze vědu*; tak znělo staronové heslo hnutí, jež nyní mnohem častěji a na stále více společenských jevů uplatňovalo marxistickou teorii, ale zároveň velmi mírnilo revoluční rétoriku (srv. *PL*, 4. 3. 1898: 4, „Nový způsob boje mezi kapitálem a prací“).²²

Socialisté byli fascinováni možnostmi lékařského, biologického vědění, a doufali, že i pomocí něj poznají a reorganizují společnost. Lze to sledovat i na sémantické proměně pojmu třída/třídní boj: uvědomělá třída již nemusela vést neustálý a rozhodný boj proti buržoazii až do úplného zničení nepřítele. Boj sice ze socialistického diskurzu zcela nezmizel, ale v různých souvislostech jej nahrazovala figura historické nutnosti, naturalizace dějinného vývoje spojená se zachováním třídy, respektive s *péčí o třídu*. Reprezentace třídy, jako kolektivně jednajícího subjektu, nahrazovala třída jako objekt celého souboru vědění. Právě v tomto okamžiku se uplatnila také medicína a dobově velmi rozšířená analýza neurózy a degenerace.²³ Kritika buržoazie – jak lze vidět velmi názorně v socialistické ikonografii – byla v neposlední řadě opatřena sexualizovanými symboly. „Zženštění“ panující třídy doprovázelo „zmužštění“ proletariátu. Dělnická třída, ohrožená fyzickým strádáním kvůli náročnosti a specializovanosti tovární výroby zatěžující vždy jen určitou část těla, pečovala o své zdraví, proletáři cvičili v hromadně zakládaných tělocvičných jednotách a vedle svých tělesných dovedností a v úzké souvislosti s nimi pěstovali ducha (vytrvalost, odhodlání, morálku, tj. maskulinní atributy). Tím vším chtěli socialisté zabránit degeneraci a neuróze, jejichž příznaky sledovali na těle vládnoucí třídy a buržoazní kultuře a jež označovaly příchod nové epochy (Mareš, Strobach 2012).

Do souvislosti s tímto typem promluv je možné zařadit zájem o genetiku – eugeniku, psychiatrii, sexuologii (srv. pozvánky na přednášky o hygieně, psychiatrii a neuralgii: *PL*, 13. 1. 1905: 5; *PL*, 14. 1. 1905: 5). Motivy sexuální deviace či chaosu genderového řádu se nacházejí už v marxistickém bestselleru Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus* (1879). V češtině se kniha objevila pod názvem *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*, a to v době, o níž je řeč (1896). Degenerace, jejímž projevem je i stírání pohlavních odlišností, sexuální deviace – chaos a nepřirozený pohlavní vývoj, proti němuž je nutné bojovat, se podle Bebela stal všeobecným problémem kapitalistické společnosti, nejvíce však degenerované a sexuálně zvrhlé buržoazie. Nápravu tohoto stavu měl přinést socialismus, jenž znovu uspořádá rozhárané poměry pomocí dokonalého, vědeckého poznání přírody (včetně sexu). Socialismus se u Bebela a dalších stával nejen programem sociální emancipace, všeobecné (tj. i genderové) rovnosti, ale paralelně s tím grandiózním disciplinačním

projektem, v němž byl uspořádán život – práce i volný čas – do nejmenších detailů. Člověk – muž i žena osvojující si ideální, maskulinní vlastnosti – se v rámci pracovního času proměnil v součást dokonalého produktivního aparátu. Podle množství vykonané (fyzické) práce během stanoveného času byl oceněn, aby se v další fázi přesně (vědecky, statisticky) naplánovaného dne věnoval umění, vědě a společenskému styku.²⁴

Boj dělnické třídy byl nyní – zvláště v některých typech socialistických periodik – častěji reprezentován jako boj o fyzické přežití, respektive přežití silnějšího a zápas o „vyšší mravnost“ (duševní boj) proti fyzicky i duševně zdegenerované buržoazii. Tento typ diskurzu nalézáme nejčastěji tam, kde se socialisté explicitně věnovali tělu a tělesnosti (srv. Popper, M. (1901). Do tělocvičen. *Dělnický kalendář*, 92–97). Na přelomu století je ovšem právě toto téma, na pozadí obrovského vzmachu tělocvičného hnutí (Dělnické tělocvičné jednoty), poměrně frekventované a diskutované. „*Národ „tučných“ hromadící zlato v tunách*“, čtete v Tělocvičném ruchu „(...) zvykl si žít životem povýšeným (...) *Synové zlatých králů od dětství zakrněli leností holdují horečně vášnivým hrám (...), nekalým orgiím zvrhlých lidí. A znechuceni sami sebou, nebezpeční svému okolí, končí jako ubohé trosky sociálního, světového nepořádku. Nedovedouce se osvobodit z pout neodvratitelné mravní zkázy, nepoznávající ani hlubokých změn ve vývoji lidské myšlenky, nemajíce čistých rukou, aby sloužili nějakému ideálu, nenapínají mozků, nepřemýšlejí o neudržitelnosti svého neplodného života, pojídají spokojeně lososí nářezy (...)*.“ Proti „troskám“ povstává socialista, který dosud spal, aby se „*náhle jakoby mohutná síla usídlila se do jeho svalů*“ probudil a začal konat (viz *Tělocvičný ruch*, 15. 3. 1910: 72–73, „Co znamená být socialistou?“).

Okrajovým, ale přesto symptomatickým bodem zájmu socialistických intelektuálů byla teorie střídání ras C. O. Bungeho, který postavil svou teorii na „*neúprosných zákonech historie a biologie*“. „Superiorní rasa“, chápaná v obecných, tedy nejen etnických konotacích, podle něj upadá tehdy, když ztrácí svou životní sílu. Proti zahálčivým, přílišným intelektualismem zdegenerovaným příslušníkům vládnoucí rasy nastupují porobení s novými zásadami a ideály. Nastává rasový boj, v němž namísto lenivých přicházejí pracující a namísto aristokratické vyvolenosti idea rovnosti, jejímiž nositeli jsou právě pracující. Podle Bungeho spočívá tajemství historických proměn společenského (politického, náboženského aj.) řádu v dualitě superiority a degenerace (překlad části knihy C. O. Bungeho do češtiny viz *Akademie. Socialistická revue*, 1911: 365–368).

Zdá se, že v době, o níž je řeč, představa *nutnosti* dějinného vývoje, ve zmíněném případě explicitně determinovaném střídáním ras, konvenovala socialistickému myšlení. Tento fakt, přijetí konceptu degenerace a naznačená „biologizace“ třídy signalizovaly odklon od radikálního diskurzu společenské změny. Příhodilo se to, co Étienne Balibar označil jako marxismu inherentní nebezpečí vyplývající z neschopnosti přetnout ideovou vazbu na *rasistickou*

historiosofii odhalující určitou *přirozenost lidského osudu*, potažmo skryté tajemství dějin společnosti znehodnocující kritický potenciál historické dialektiky (Balibar 1991: 55). K nastolení nového řádu nemuselo dojít v důsledku kritického poznání objektivní skutečnosti, třídního vědomí a revoluce proletariátu, ale díky duševní i fyzické degeneraci buržoazie, vybudování silné organizace, ale rovněž výcviku zdravých těl proletářů. Nešlo o úplné či přesněji nezvratné přehodnocení východisek třídní analýzy a třídního boje. Pohled na (symetrická, zmužilá) těla dělníků/dělnic a (deviantní, zženštilá) těla kapitalistů znamenal spíše možnost, alternativu, jenž nenahradil dosavadní východiska, ale bylo jej možné použít v tomto a dalších mocenských střetech, v nichž šlo zpravidla o konsolidaci hnutí a později o udržení dobyté moci ve státě.²⁵

Téma tohoto druhu *a priori* neetnického biologického rasismu zůstalo v politickém myšlení socialistů a později komunistů připraveno k aktivaci, další příležitost nalezlo v legitimizačním diskurzu porevolučního násilí. Slova prokurátorů doprovázející likvidaci politických protivníků nového řádu, ale rovněž samotných revolucionářů toho byla dobrým příkladem. Zároveň ovšem víme, že v určitých momentech, v souvislosti s nacionalizací komunistických stran, docházelo k propojení témat národa, subverzivního etnika a deviace. Tak tomu bylo například v 50. letech 20. století při procesu se „spikleneckým centrem“, jehož členové se z velké části vyznačovali, či přesněji byli „vyznačování“ svým „židovským původem“ (Slánský a spol.).

Závěr

O národ jako politickou kategorii socialisté vedli ostré spory, jež se na přelomu 19. a 20. století zdaleka neuzavřely. Radikální jazyk národní suverenity a utvoření národního státu sociální demokraté veřejně odmítali. Na konci 90. let, v průběhu integrace hnutí do politického systému Rakouska-Uherska, se nicméně prohluboval kontakt s politikou národních stran a akcent socialistů na partikulární práva národa. Třída, jako politická identita, byla doplněna a v důsledku oslabena především díky integraci některých nacionalistických prvků, kvůli zápasům s radikálními nacionalisty, ve kterých socialisté nejen připustili zásadní význam národní identity a sebeurčení, ale v jejichž průběhu se reorganizovali jako masová strana působící pouze v užším institucionálním i symbolickém rámci národní politiky. *Socialistický národ* představoval výsledek tohoto procesu – diskurzivní strategii, jež byla nacionalismem přímo ovlivněná (figury národních nepřátel, představivost politického prostoru, interpelace jedince jako (ne)upřímného člena národní společnosti aj.). „Národně identitární“ politika umožňovala proniknout českému socialistickému hnutí do některých nedělnických sociálních vrstev; zároveň ovšem omezovala univerzalistický dosah socialistického projektu. Česká „národní buržoazie“ nakonec pochopila, že národní stát lze dobře využít pro její politické a ekonomické

zájmy a po roce 1918 se ujala své nové role. Skutečnost, že se sociální demokracie stala dalším pilířem první československé republiky, jako státu *československého národa*, se – vzhledem k výše řečenému – jeví jako jen zdánlivý paradox. V daných souvislostech také nepřekvapí, že jen o pár let později se právě mimo jiné na této kauze dosud víceméně jednotné hnutí rozpadlo na „umírněné“ a „radikály“ zakládající v roce 1921 Komunistickou stranu Československa jako sekci Komunistické internacionály. Další vyrovnávání se s nacionalismem v řadách komunistů nemělo a nemá podobu kontinuálního vývoje; naopak, v dalších letech se ukáže jako nejen zásadní, ale také velmi konfliktní téma.

Inspirován konceptem Étienna Balibara jsem popsal proměnu socialistického diskurzu na přelomu 19. a 20. století jako přiblížení se východiskům *rasistické historiosofie*, naturalizujících představ o historickém vývoji společnosti. České marxistické/socialistické myšlení se dostalo do nápadného vleku předurčeného, přirozeného pokroku a zároveň jeho negativního rubu: společenské degenerace. Socialistům, jak píše Foucault, šlo původně o nalezení historie třídy, která byla v minulosti opanována buržoazií a o kritiku její ekonomické moci. Potud běželo bezesporu o radikální politický diskurz, jenž se obešel bez biologického rasismu, a potud lze potvrdit Foucaultovy teze i při analýze českého hnutí (Foucault 2005: 82, 232). Na rozdíl od něj se ovšem domnívám, že biologické (evolucionistické, degenerativní) motivy nevyužívali socialisté v prvé řadě či dokonce pouze tam, kde přešli od ekonomických analýz k otevřenému fyzickému střetu, ke zdůraznění eliminace protivníka v nitru kapitalistické společnosti, či při pozdější legitimizaci státní moci a policejních zásazích proti třídnímu nepříteli (státy tzv. východního bloku). Ze studia českého hnutí vyplývá, že k tomu docházelo již v momentě, kdy socialisté vstoupili do legálního prostoru parlamentní politiky, utkali se s nacionalisty, a namísto otevřeného (třídního) boje zdůraznili postupný pokrok a „zachování proletariátu“ pro následující fázi dějin.

V této studii jsem zmíněnou proměnu kvalifikoval jako symptom konzervativního obratu, v němž se třídní boj ukazoval jako rasismus svého druhu, bez etnických prvků, obrácený k tělesnému zdraví proletářů a vylučující buržoazii jako zdegenerovanou/deviantní třídu/rasu. To vše signalizovalo důsledek neschopnosti adekvátně rozpoznat struktury moci a osvojované diskurzy vyloučení ohrožující celý emancipační projekt socialistů. Nelze říci, že by tento pohled v předválečném hnutí zcela převážil, v dobových pramenech se i nadále setkáme s pokusy rozvíjet třídní, ekonomickou a politickou analýzu nezatíženou výše zmíněnými prvky. Ty ovšem představovaly nový moment, doplněk či součást promluv připravených k dalšímu použití.

Poznámky:

- 1 Darwinova představa přírodních procesů se podle Haydena Whitea stala *esenciální kon-
tinuitou*, svět buržoazní představitosti tedy nemělo postihnout žádné kataklyzma a vývoj
byl předznamenán konejšivou budoucností, pokrokem. „*Namísto ‚kataklyzmatu‘ si samo-
zřejmě můžeme dosadit ‚revoluci‘ a namísto ‚bezpečné budoucnosti‘ ‚společenský status
quo‘.*“ (White 2010: 167). Využití Darwina konzervativci si ovšem všimli i socialisté,
například Karel Kautský. V kontextu, o němž bude dále řeči, jej zmínil ve studii *Rasse
und Judentum* (1914); srov. též darwinismus, na rozdíl od obecnějšího evolucionismu,
nebyl socialisty akceptován bez (často zásadních) výhrad (Stack 2000).
- 2 K provázanosti sexismu a rasismu srov. Mosse 1996: 56-76; Balibar, Wallerstein 1991.
- 3 Balibar mimochodem prokázal, že v období po druhé světové válce se podařilo (*diferen-
cialistickému*) rasismu transformovat do diskurzu, jenž se už obejde bez explicitně bio-
logických i sexuálních (genderových) konotací. Svou roli určení deviantů/nepřátel
(národní a/jako kapitalistické) společnosti a naturalizaci sociálních, hierarchických
vztahů sehraje dobře i (neo)liberální glorifikace individuality a antropologie zdůrazňu-
jící nekompatibilitost jednotlivých lidských kultur (Balibar, Wallerstein 1991: 17–28).
- 4 Analyzoval jsem především nejdůležitější stranická periodika a některé další publikace,
u nichž předpokládám širší obecná známost, a tedy reprezentativnost.
- 5 K sociálně ekonomické struktuře českého dělnického a národního hnutí srov. Kořalka
1996: 240 a násl.).
- 6 První programové prohlášení samostatného hnutí českých socialistů uznávalo organizaci
dělnictva podle národnosti jen jako pragmatický prostředek agitace. Ještě program ze
sjezdu v Brně (1887) znal „národnostní otázku“ fakticky jen jako problém uznání jazy-
kové rovnoprávnosti. Politické programy socialistů viz Prokš 1999: 21, 26.
- 7 K diskuzi o (ne)přesnosti rozdělení sociálních hnutí mezi „stará“ a „nová“ srov.
Fraserová, Honneth 2004: 161 a násl.
- 8 Za milníky tohoto vývoje se často uvádí VI. sjezd Sociálně demokratické dělnické strany
v Rakousku, schvalující federalizaci strany (1897, Vídeň), a sjezd následující, přijímající
národnostní program a principy kulturně národnostní autonomie (1899, Brno). K dělení
rakouské „malé internacionály“ v kontextu české sociálně demokratické politiky
a k „revizionistickým“ představám o národu, respektive *národní autonomii* ve zdejším
socialistickém milieu srov. Galandauer 2007.
- 9 Konflikt s mezinárodním hnutím gradoval až do období těsně předcházejícího první svě-
tové válce. V plné síle jej bylo možné zaznamenat např. v zápase o samostatnost českých
odborů, jež se vedl od přelomu století a vrcholil těsně před válkou.
- 10 Vynechávám křesťanskosociální hnutí. Střet s ním a obecně s politickým katolicismem –
boj proti „klerikalismu“ – tvořil jednu z největších agend socialistů před první světovou
válkou. Pro tento okamžik mi ale jde o nacionalistický tábor, do něhož nelze tuto poli-
tiku počítat.
- 11 Nejostřeji časopis *Čech*.
- 12 Např. nepodeps., str. 2–3, *Naše snahy*, 1. 2. 1901. K danému tématu dále Jan Havránek
(Havránek 2000).
- 13 Podle Václava Fronka, který se ovšem soustředil pouze na analýzu karikatur
Humoristických listů a mladočeského Štípu, začala dokonce v 90. letech figura žida kos-
mopolity v negativním označování židů převažovat (Fronk 2004: 29).
- 14 Rolí „obojživelníků“ jako strukturujícího prvku ve vývoji nacionalistického hnutí asi
nejlépe zachytil Pieter M. Judson (srov. Judson 2006).
- 15 Srv. Nepodeps. Z jždelen vlasteneckých úzenářův, *PL*, 6. 3. 1898: 5; Nepodeps., Jak
upadá sociální demokracie, *PL*, 4. 3. 1898: 2.
- 16 „*Proletariát se snaží působiti na té půdě, na níž byl postaven a snaží se jí upravití přiměřeně
svým zájmům a společenskému vývoji. K tomu je ale třeba rozřešení národnostní otázky.*“

- Neboť teprve pak, když bude nahrazen stát „království a zemí“ státem národností, které autonomně vedle sebe bydlí a spolupůsobí, bude se moci třídní boj proletariátu rozvinout k úplně čistotě.“ – viz Nepodeps. Historické státní právo české a československá sociální demokracie III., PL, 12. 3. 1898: 2. V rámci dialektické logiky ovšem musí uskutečnění národní autonomie souviset s uskutečněním rovnoprávnosti „uvnitř“ národa. „Napřed rovnoprávnost ve vlastním národě, pak teprve samostatnost a rovnocennost mezi národy ostatními. Ten, kdo upírá svému rodnému bratru rovných práv, ten pozbývá práva žádati, aby jeho rovnoprávnost uznávali druzí.“ (tamtéž). K tomu také srv. E. B.: Rakouská otázka – II. Jazyková politika. *Rovnost*, 4. 1. 1903: 1.*
- 17 V článku, v němž je vyvráceno nařčení z toho, že se sociální demokraté neúčastní „národního zápasu“, se například dočteme, že „(v)ědomosti politisujícího českého člověka jsou tak uboze chatrné, že nijak s průměrným Němcem nemůže býti porovnán. Jak se pak s ním má měřit, jak má v zápase uchovat svůj kmen?“. Sociální demokracie pracuje k „hospodářskému sesílení českých dělníků a ku jejich vědomí a tím zabezpečuje jednu vrstvu národa (a to nejčetnější) více než bezúčelným hejslovaněním.“ – viz Pelant, K.: Na rozloučenou. *Rovnost*, 25. 1. 1903: 1–2.
- 18 „(J)ejich politika jest tou skutečnou a v pravdě národní politikou, jejich zájem jest nejvyšším zájmem národa, jejich vývoj a budoucnost jest vývojem a budoucností národa.“ (PL, 15. 1. 1899: 1, „Politické kredo mladočeské“; dále srv. A. N. (patrně Antonín Němec): Národnostní otázka a sociální demokracie. PL, 21. 9. 1899: 1–2; PL, 4. 4. 1900: 1, „Pražská radnice proti lidu dělnému“).
- 19 Šmeral rozdělil slovanstvo na pokrokové, třídní a dělnické, které brojí proti carismu a militarismu a má se sbratřit po vzoru proletářské ideje, a slovanstvo buržoazní, jež oslavuje carismus a šovinismus a s nímž spolupracují „Klofáčové aj“. Buržoazie, píše dále, zneužila slovanské myšlenky (neoslavismus), stejně jako myšlenky národní (viz Šmeral, B.: Sociálně demokratičtí dnové po novoslovanských slavnostech v Sofii. PL, 29. 7. 1910: 1–2.) „Plemenné boje“ Slovanů a Germánů jako přirozenou součást politické mapy Evropy rozvedl ve velmi radikální, obnažené podobě František Modráček, čelný zástupce nacionalistického křídla sociální demokracie (Modráček 1908: 73).
- 20 Spory o tzv. národní menšiny byly jednou z důležitých kauz, v rámci níž nakonec padla slova o definitivním rozštěpení zájmů českých a německých socialistů. Dalšími byli například jazykové zákony, „národní školy“, volební „národnostní“ kurie, aj. Srv. např. PL, 2. 4. 1900: 3, „Kdo jsou Češi v zněmčeném území“; *Rovnost*, 13. 2. 1907: 1–2, „Videňská kandidatura“; PL, 4. 7. 1910: 2–3, „Veřejná manifestační schůze o českém školství dolnorakouského na Žofíně“; Hudec, J. (1911). Závěrečné slovo k otázce menšin. *Akademie. Socialistická revue*, 15: 197–202.
- 21 Nedá se ovšem popřít, že by socialisté přestali třídní analýzu praktikovat docela; jeden z příkladů „čisté“ třídní analýzy zaměřené na právo viz *Rovnost*, 10. 6. 1903: 1, „Budoucí společnost. II. Třídní právo“. Není také možné bez dalšího tvrdit, že by nadále nedocházelo k pokusům zpochybňovat samotnou kategorii národa (srv. *Rovnost*, 20. 5. 1903: 1, „Nacionální otázka“). Má tvrzení se snaží vystihnout tendenci určitého vývoje, viz úvod.
- 22 Velmi patrně se proměnil také obsah socialistických periodik z hlediska proporcí. Zvláště v druhé půli 90. let přinášely namísto permanentní mobilizace dělnické třídy rozsáhlé inzertní rubriky na konzumní zboží, černou kroniku, programy Národního divadla, aj. Státní cenzura zasahovala ve srovnání s dřívějším obdobím málo. Svrchu zmíněná proměna socialistického hnutí je tedy velmi patrná i na této rovině.
- 23 Například podle socialisty a lékaře Maxe Poppera zasáhla „nervosa“ všechny vrstvy velkoměsta, celá doba byla podle něj nemocná: „směr, kterým se ubíráme, je cestou nervosy vzrůstající se do šířky i hloubi; je to cesta, která vede k šílenství, po které kráčíme“. Po stanovení diagnózy pokračuje autor s předepsanou „lčbou“: uvědomělá/proletářská mládež musí ubrat z vášně v knihách, z horečnatého očekávání světa štěstí, který je

- vzhledem k jejímu očekávání vzdálený, a musí se soustředit na tělo, aby se lidstvo dožilo šťastných dob zdravé. Viz Popper, M. (1901). Do tělocvičen. *Dělnický kalendář*, 92–97.
- 24 Bebel přijímal teze o ženské hysterii R. Kraft-Ebinga či F. H. Klenckeho o zženšťování muže a zmužštění ženy a fakticky reprodukuje strach z genderového chaosu přicházejícího s úpadkem společnosti (Bebel 1962: 113). Více k tomu tématu viz Mareš, Strobach 2012 – z této studie částečně přebírám následující dva odstavce. Bebel patřil k jedněm z vůbec nejcitovanějších socialistických autorů, zmíněná kniha byla také často v socialistickém tisku inzerována, viz např. *PL*, 3. 8. 1898: 8, „Dělnickým spolkům a všem čtenářům“.
- 25 Tuto poslední tezi bude ovšem nezbytné pečlivě prověřit srovnáním s jinými historickými kontexty.

Seznam zdrojů:

Prameny:

Edice pramenů:

Cibulka, P. /ed./ (2000). *Politické programy českých národních stran 1860–1890*. Praha: HÚ AV ČR.

Prokš P. /ed./ (1999). *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha: HÚ AV ČR.

Tisk:

Akademie. Socialistická revue

Budoucnost

Dělnický kalendář

Naše snahy

Právo lidu

Rovnost

Tělocvičný ruch

Literatura:

Balibar, É., Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. London, New York: Verso.

Bebel, A. (1962). *Žena a socialismus*. Praha: SNPL.

Bourdieu, P. (2000). *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.

Duin, P. C. (2009). *Central European Crossroads: Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg) 1867–1921*. New York, Oxford: Berghahn Books.

Fraserová, N., Honneth, A. (2004). *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: AV ČR.

Foucault, M. (2005). *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofía.

Frankl, M. (2007). *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka.

Fronk, V. (2004). Obraz židovského obyvatelstva v české karikatuře 90. let 19. století. In Kaleta, P., Pehr, P., Vašek, R. (eds.): *Na pozvání Masarykova ústavu I*. Praha: MÚ AV ČR, str. 29–32.

Galandauer, J. (1981). *Bohumír Šmeral 1880-1914*. Praha: Svoboda.

Galandauer, J. (2007). Československá sociálně demokratická strana dělnická v druhé internacionále. In Pokorný, J., Velek, L., Velková, A. (eds.): *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, str. 101–109.

- Havránek, J. (2000). Politická atmosféra devadesátých let 19. století v Čechách. In Pavlát, L. (ed.): *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999*. Praha: Židovské muzeum, str. 24–30.
- Judson, P. M. (2006). *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. London: Harvard University Press.
- Kieval H. J. (1999). *Languages and Community*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- King, J. (2001). The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond. In Bucur, M., Wingfield N. M. (eds.): *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*. Indiana: Purdue University Press, str. 112–152.
- Kořalka, J. (1996). *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo.
- Kučera, M. (2007). Vilém Körber – produkt zrání dělnického hnutí. In Pokorný, J., Velek, L., Velková, A. (eds.): *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, str. 311–328.
- Mareš, J. (2012). *Krise maskulinity mezi chimérou a stereotypem. Gender a česká společnost na přelomu 19. a 20. Století*. Praha: FF UK, diplomová práce.
- Mareš, J., Strobach, V. (2012). Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderového řádu v českém dělnickém hnutí 1870–1914. *Střed*, 4: 2, v tisku.
- Modráček, F. (1908). *Otázka národní v sociální demokracii Rakouska*. Praha: F. Modráček.
- Mommsen, H. (1963). *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat I.: Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867–1907)*. Wien: Europa Verlag.
- Mommsen, H. (1979). *Arbeiterbewegung und Nationale Frager*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mosse G. L. (1996). *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91: 5, str. 1053–1075.
- Soukupová, B. (2000). Československá strana sociálnědemokratická a antisemitismus (1889–1899). *Lidé města*, 2: 3, str. 48–71.
- Stack, D. A. (2000). The First Darwinian Left: Socialism and Darwinism, 1859–1914. *History of Political Thought*, 21: 4, str. 682–710.
- Strobach, V. (2011). *Poetika českého nacionalismu a politika identity českých židů mezi národem, rasou a třídou (1876–1921)*. Praha: FF UK, dizertační práce.
- Šolle, Z. (1969). *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848–1918*. Praha: Academia.
- Urban, O. (2003). *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- White, H. (2010). *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum.